

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ДОРОШЕНКО ОКСАНА ВІТАЛІЇВНА

УДК 811.112.2-39:821.112.2:070+004.738.5"17/19"

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ *DER DEUTSCHE BÜRGER*
**(на матеріалі німецьких художніх творів XVIII-XX ст.,
преси та інтернет-форумів)**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі германської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
**Козловський Віктор
Володимирович,**
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри германської
філології та перекладу.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Приходько Анатолій Миколайович,
Запорізький національний технічний
університет,
завідувач кафедри теорії та практики
перекладу;

кандидат філологічних наук, доцент
Онщенко Наталія Анатоліївна,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри німецької філології та
перекладу.

Захист відбудеться 24 квітня 2017 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.11 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка 14, ауд. 63.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий “23” березня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

Клименко Л.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацію присвячено дослідженню лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* на матеріалі німецьких художніх творів XVIII – XX ст., преси та інтернет-форумів. Робота ґрунтується на лінгвокультурологічному підході до вивчення мовних явищ з урахуванням семантико-когнітивного та лінгвопрагматичного аспектів.

Сучасна лінгвістична парадигма характеризується чітко вираженою антропоцентричною спрямованістю. Численні інтерпретації особистості у лінгвістиці, зокрема, як типізованого феномена, сприяли появі лінгвокультурного типу. Лінгвокультурний тип є типізованим представником певного народу, який існує в колективній свідомості, розпізнається культурою цього народу і може належати до певної соціальної групи (В. І. Карасик).

Дослідженню лінгвокультурних типажів присвячені праці зарубіжних та українських вчених, зокрема: О. Ю. Бондарчук, Н. М. Глушкової, О. О. Дмитрієвої, В. І. Карасика, О. В. Лутовінової, С. А. Любимової, Л. І. Макарової, М. В. Міщенко, Є. М. Санченко, М. В. Стуліної, Т. М. Сукаленко, О. А. Ярмахової та ін.

Явище *der Bürger* неодноразово ставало об'єктом дослідження різних наукових галузей. Значний доробок німецьких вчених становлять праці з літературознавства (П. Вебер, Н. Віхард, К. Віршем, А. Гірш, Г. Грау, П. У. Гогендаль, П. Міхельзен, Е. Шнайдер-Гандшін, М. Шварц, Б. Шпіс, Р. Фірхаус та ін.), психології (А. Гофман, І. Фос та ін.), культурології (К. Гельд, В. Кашуба та ін.), політології (Ю. Габермас, Г. Цанг та ін.), філософії (Б. Лаєрзедер, В. Шаєр, Р. Фогель та ін.), історії (Ф. В. Бартольд, Г. Генцшель, З. Палечек, А. Лінке та ін.), соціології (Г.–Ф. Крумрей, Й. Фішер, Й. Шільдт та ін.), педагогіки (М. Йонах, Е. Лангендорф, М. Фукс та ін.). Проте, це явище не знайшло своє відображення у лінгвістичних наукових працях.

Актуальність дослідження зумовлена тенденцією сучасної лінгвістики до інтерпретації особистості як типізованого суб'єкта у межах певної культури та відсутністю в українській і зарубіжній лінгвістиці досліджень лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* як динамічного суб'єкта, семантика якого зазнає змін з огляду на певні історичні, часові, соціальні і культурні фактори та суб'єктивно-особистісне ставлення авторів до типу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми “Розвиток і взаємодія мов та літератур в умовах глобалізації”, що розробляється Інститутом філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка і затверджена Міністерством освіти і науки України (код державної реєстрації 11 БФ 044-01). Тему дисертації затверджено Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 5 від 23 грудня 2011 року). Уточнену редакцію теми дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 3 від 27 жовтня 2015 року).

Метою роботи є дослідження семантичних і когнітивних ознак лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* та встановлення мовних засобів їх об'єктивації, що передбачає виконання низки **завдань** теоретико-методологічного та практичного характеру:

1) розкрити етимологію та розвиток семантики мовних одиниць, безпосередньо пов'язаних з ключовою лексемою-іменем *der Bürger*, встановити соціальні, історичні та культурні чинники, суб'єктивні фактори, що впливали / впливають на еволюцію змісту цього явища;

2) дати визначення поняття *лінгвокультурний типаж der deutsche Bürger*;

3) дослідити два шляхи представлення лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* – як реального представника бюргерської спільноти та як суб'єктивно-авторського варіанта реалізації у художньому / публіцистичному тексті, засобах інформації; визначити лінгвокультурну значимість цих понять;

4) встановити та дослідити когнітивні ознаки лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger*.

5) визначити лінгвістичні характеристики формування образу лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger*.

Об'єктом дослідження є лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger*.

Предметом – лінгвістичні характеристики, які відображають об'єкт як соціально-історичне та культурне явище.

Матеріал дослідження складає мова німецьких художніх творів 18-го – 20-го ст., автобіографічних, моральних щоденників німецьких бюргерів, преси (*Gartenlaube, der Spiegel, die Zeit, die Tageszeitung, die Süddeutsche Zeitung, Stern, die Hannoversche Allgemeine Zeitung*), інтернет-форумів, а також мовні одиниці, дібрані з лексикографічних джерел: етимологічних, тлумачних словників, енциклопедій, опитування носіїв мови, проведеного протягом червня і липня 2014 року. Загальний обсяг матеріалу складає 14264 сторінки.

Методологічну основу дослідження становлять розроблені в лінгвістиці вихідні положення про: нерозривний взаємозв'язок мови та мислення (А. Д. Белова, Є. В. Бондаренко, В. З. Дем'янков, С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, А. П. Мартинюк, З. Д. Попова, О. О. Потебня, О. О. Селіванова, Й. А. Стернін); мову як засіб відображення дійсності (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, П. М. Донець, В. М. Теля, І. С. Шевченко); взаємозв'язок мови та культури (А. П. Бабушкін, Т. В. Бойко, С. Г. Воркачов, О. О. Дмитрієва, В. І. Карасик, В. В. Козловський, В. А. Маслова, А. М. Приходько, Ю. С. Степанов).

В основу дослідження покладено як загальнонаукові, так і специфічні лінгвістичні **методи дослідження**: методи *спостереження* та *опису* – для пошуку практичного матеріалу та інтерпретації прикладів; *етимологічний* – для з'ясування походження і розвитку значень ключової лексеми-репрезентанта *der Bürger*; *аналіз словникових дефініцій* – для встановлення та уточнення змістового мінімуму лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger*; метод *лексико-семантичного аналізу* – для визначення семантики мовних одиниць, виразів, речень, які об'єктивують лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger*, розкриття їх додаткових значень; метод *лексико-стилістичного аналізу* – для визначення лексико-стилістичних

засобів вираження ознак типажу та їх ролі у контексті висловлювання; метод *прагматичного аналізу* для дослідження особливостей комунікативної поведінки типажу та його намірів; метод *суцільної вибірки* – для відбору лексем / словосполучень / речень, які об’єктивують лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger*.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше: досліджується лінгвокультурне явище *der deutsche Bürger*; виокремлено ознаки цього явища та їх мовні засоби відображення; розкрито особливості мовленнєвої поведінки лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* у ситуаціях асиметричного спілкування; встановлено мовні критерії виокремлення його як представника бюргерської спільноти та як суб’єктивно-авторського варіанта реалізації у творі чи у засобах інформації.

Наукова новизна результатів роботи відбита у **положеннях, які виносяться на захист:**

1. Зародження поняття *Bürger* пов’язано з давньоверхньонімецьким словом *burgari* і далі, у ранньому Середньовіччі, – *burgwari*. Цим словом називали жителів фортеці (*burg*), а також поселенців, що проживали поблизу укріплених єпископських церков. Слово *burgwari* змінювало основне значення: на бюргерську ідентичність (*Bürger*) став вказувати фактор діяльнісного способу життя: конкретна праця і отримання користі. Праця стає стилем життя конкретного соціального прошарку – бюргерської спільноти.

2. Образ лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* сформувався як наслідок розвитку соціальних, національно-культурних і мовних характеристик членів такої спільноти. Лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* представлений у дослідженні як природний, динамічний, типізований, соціально і культурно-детермінований об’єкт, який зазнає трансформації через певні історичні, соціальні, часові, культурні фактори, а також суб’єктивно-оцінне ставлення авторів.

3. Основними шляхами представлення лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger*, виокремленими на основі прямих і похідних номінацій лексеми-імені *der Bürger*, у корпусі дослідження є: представник бюргерської спільноти і суб’єктивно-авторський варіант реалізації у художньому / публіцистичному тексті, засобах інформації. Обидва поняття мають лінгвокультурну значимість. У контексті представника бюргерської спільноти вона відбивається у принципах: родини, розвитку, результативності, які взаємодоповнюють один одного; як суб’єктивно-авторський варіант реалізації у сучасній пресі лінгвокультурний типаж здебільшого активізується як соціальне явище, проте не втрачає свій лінгвокультурний потенціал.

4. Когнітивні ознаки лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* (наприклад: типовий, німецький, ототожнення типажу з певним регламентом одягу, німецькою кухнею, частиною міста, мистецтвом, типом оселі та ін.) утворюються на основі семантичної спорідненості різнорівневих мовних одиниць, які об’єктивують риси характеру, мовленнєву поведінку або ставлення автора до лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger*.

5. Лінгвостилістичні засоби вираження ознак лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* (порівняння, інверсія, заперечення, лексичні та синонімічні повтори, риторичні питання, алюзії та ін.) – надають типу експресивності. Експресивність образу лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* зумовлена інтенсивністю мовних засобів її вираження, яка додає висловлюванню емоційно-іронічного відтінку. Продуктивними засобами творення інтенсивності є оксюморон і метафорична номінація, які застосовуються для суб'єктивно-авторського ототожнення двох явищ з метою формування цілісного образу.

6. Основними лінгвістичними чинниками формування лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* як представника бюргерської спільноти є мовленнєвий етикет та поведінка; як суб'єктивно-авторський варіант реалізації – типаж є об'єктом оцінки. Емоційно-оцінне ставлення досягається шляхом застосування метафоричних номінацій, градуальної лексики, алюзії, протиставлення, заперечення, антономазії, гіперболізації, інверсії, порівняння.

Теоретичне значення дисертації полягає у тому, що вона становить внесок у: дослідження типізованих особистостей, відзначених етнокультурною і соціальною специфікою; вивчення комунікації з огляду на соціальну стратифікацію суспільства; визначення лінгвістичних чинників формування бюргерської спільноти, зокрема, лінгвокультурного типу як об'єкта оцінки, динамічного явища, яке з плином часу набуває певних змін.

Практична цінність дисертації визначається можливістю використання її основних положень та висновків у викладанні курсів із лексикології, лінгвокраїнознавства, історії мови, перекладу, у спецкурсах із лінгвокультурології, лінгвоконцептології, соціолінгвістики та когнітивної семантики, у науково-дослідницькій роботі студентів і аспірантів.

Апробацію результатів дисертації здійснено на міжнародних наукових конференціях: “Іноземна філологія у ХХІ столітті” (Запоріжжя, 2012 р.), “Німецько- та україномовні дискурси германістики: лінгвістичні та культурологічні перспективи” (Київ, 2012 і 2013 рр.), “Сучасна філологія: парадигми, напрямки, проблеми” (Київ, 2014 р.), на всеукраїнській науковій конференції за участю молодих учених “Філологічна наука в інформаційному суспільстві” (Київ, 2014 р.), другій всеукраїнській науково-дослідній конференції “Сучасні лінгвістичні дослідження 21-го ст.” (Житомир, 2016 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 11 одноосібних публікаціях автора, у т.ч. 7, надрукованих у фахових виданнях України, 4 статтях, надрукованих у наукових іноземних виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаної літератури, списку лексикографічних джерел, джерел ілюстративного матеріалу та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 269 стор., із них 179 стор. – основного тексту. Список використаних джерел містить 351 найменування, з них 191 – іноземні джерела. Список джерел ілюстративного матеріалу складає 113 найменувань, до якого доданого перелік статей із газет та журналів, загальною кількістю 821 стаття.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми та актуальність дисертації, розкрито сутність, стан наукової проблеми та її значення, визначено об'єкт та предмет дослідження, сформульовано його мету та завдання, вказано матеріал, джерела і методи дослідження, визначено наукову новизну, теоретичне значення і практичну цінність роботи, зазначено апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **“Теоретичні та методологічні основи дослідження лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*”** подано теоретичні положення роботи, проведено огляд наявних у лінгвістиці тенденцій щодо підходів до інтерпретації лінгвокультурного типу, встановлено етимологію лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*, його поняттєві характеристики, визначено методологію його інтерпретації.

У дисертації ми спираємось на теоретичні основи дослідження лінгвокультурних типажів, розроблені в працях В. І. Карасика, О. О. Дмитрієвої, Т. М. Сукаленко. Лінгвокультурний типаж виникає в результаті розвитку суспільства і є природним явищем. Він динамічний, зумовлений певним часовим, соціальним і культурним оточенням. На думку В. І. Карасика, лінгвокультурний типаж в абстрагованому вигляді утворює ментальний конструкт, виокремлений на основі поняттєвих, перцептивно-образних ознак, рис вербальної / невербальної поведінки типізованої мовної особистості у межах певної культури [Карасик 2009]. Типізоване – це “соціально значиме, що характеризує найсуттєвіші риси суспільних явищ, подій, груп людей, ідейних течій у різних країнах, у різних історичних епохах [Абрамович 1974]”.

Зіставлення суміжних із лінгвокультурним типажем понять (роль, стереотип, ампула, імідж, персонаж, мовний портрет) дозволило виокремити такі смислові параметри лінгвокультурного типу: культурна детермінованість; типовість; можливість фікційного / реального існування; можливість конкретизації у реальних особистостях / фікційних персонажах (*der deutsche Ministerpräsident / der Weltraumfahrer Nick*).

Етимологічний аналіз дозволив нам виявити такі ознаки лінгвокультурного типу: 1) приналежність до певного соціального прошарку (необхідність соціокультурної довідки для виокремлення основних етапів розвитку і шляхів репрезентації у матеріалі дослідження); 2) зміни у семантиці залежно від історичного / соціального періоду). З огляду на назву лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* зазначимо, що його особливістю є етнонім *deutsch*, який відбиває приналежність до однієї культури і народу, культурну детермінованість.

При визначенні сутності явища лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* ми ґрунтуємось на методиці дослідження лінгвокультурного типу В. І. Карасика, О. О. Дмитрієвої, Т. М. Сукаленко, які враховують соціокультурний паспорт типу, тобто ті релевантні характеристики, які його об'єктивують: зовнішність, одяг, житло, характер, сфера діяльності та ін. Оскільки лінгвокультурний типаж є, насамперед, антропо-орієнтованим явищем, ми пропонуємо розгляд “соціокультурного паспорта” лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* з

урахуванням психологічних параметрів (рис характеру типажу). У цілому методика дослідження з огляду на специфіку типажу (поєднання історичного, соціального і культурного аспекту) набуває наступного вигляду: 1) застосування етимологічного коментаря (етимологічний аналіз + соціокультурна довідка) для з'ясування походження та розвитку семантики ключової лексеми-імені типажу *der Bürger* та мовних одиниць, пов'язаних з нею; 2) встановлення поняттєвих характеристик; 3) визначення “соціокультурного паспорту” (портретних характеристик, (зовнішності, одягу), оселі / родини, які корелюють із психологічними параметрами (рисами характеру типажу)); 4) дослідження мовленнєвої поведінки типажу (лінгвістичних засобів вираження етнокультурної специфіки / соціального статусу та ін.); 5) встановлення змін у семантиці лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger*, зумовлених певними історичними / соціальними / часовими / культурними факторами, а також суб'єктивно-оцінним ставленням авторів / учасників опитування до типажу).

Інтерпретація поняттєвого аспекту, який є раціональним мінімумом, необхідним для ідентифікації лінгвокультурного типажу, починається з розгляду словникових дефініцій.

Ми виокремили поняттєві характеристики лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger*, а також його прямі та похідні номінації. Поняттєві характеристики: 1) територіальна / соціальна приналежність; 2) залежність від соціального прошарку (бюргерства); 3) приналежність до представників приватних власників / інтелігенції / дрібного бюргерства; 4) представник середнього прошарку; 5) соціально повноправний; 6) піддається оцінці; 7) культурно-детермінований.

Прямими номінаціями є (прості лексеми, нейтральні за значенням): ключовий репрезентант / лексема-ім'я *der Bürger* і синоніми *der / die Bürgerliche/r, die Bürgerin*.

Похідні номінації: 1. Прості спільно-кореневі лексеми: *das Bürgertum, die Bürgerlichkeit, bürgerlich, die Verbürgerlichung, die Einbürgerung, einbürgern, ausbürgern, verbürgert* та ін. 2. Складні-лексеми композити у яких: 1) перший складник, виражений лексемою-іменем типажу *der Bürger*: *die Bürgerstaatsangehörigkeit, das Bürgerrecht, die Bürgerfamilie, der Bürgervater, die Bürgerfrau, das Bürgerhaus, die Bürgerkultur* та ін.; 2) другий складник, виражений лексемою-іменем типажу *der Bürger*: *der Großbürger, der Wirtschaftsbürger, der Spießbürger, der Besitzbürger, der Bildungsbürger, der Kleinbürger* та ін.. 3. Контекстуальні лексеми / вирази (у яких відсутня лексема-ім'я *der Bürger*): *der Bourgeois, die intelligente Kreise, der Mittelstand, die Mittelschicht, der Spießer, die Establishment, der Philister, der Mitglied einer gesellschaftlichen Klasse, die kulturelle Erscheinung* та ін. На основі цих видів номінацій встановлено шляхи репрезентації лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* у корпусі дослідження. Це представник бюргерської спільноти та суб'єктивно-авторський варіант реалізації у художньому / публіцистичному тексті, засобах інформації.

Другий розділ “Лексико-семантичні засоби об’єктивації лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*” присвячено аналізу семантики лексичних одиниць, виразів, речень, які об’єктивують типаж *der deutsche Bürger* як представника бюргерської спільноти. На основі семантичного підходу встановлено мовні критерії виокремлення його як представника бюргерської спільноти, визначено можливі риси його характеру.

Становлення і розвиток лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* протягом 18-ого – 19-ого ст. зумовлено бюргерськими моральними щотижневиками, щоденниками. Станом на 19 ст. їх налічували понад 500 [Иванова 2008]. Саме література такого жанру сприяла появі стилю бюргерського життя, який отримав назву ***Biedermeierstil*** (стиль Бідермаєр) [Brockhaus 1987] і відзначився різноманітністю проявів: стиль облаштування будинку, одягу, поведінки тощо.

Стиль бюргерського одягу на письмі відбиває словосполучення ***die bürgerliche Kleiderordnung***, друга частина якого поєднує два поняття (*die Kleidung* і *die Ordnung*). Зазначимо, що одяг типу підпорядкований певному регламенту. Дана ознака знаходить відображення на письмі у семантиці емоційно-експресивних виразів / речень на позначення: 1) залежності кольорових гам одягу від віку / доби: (*eine reife Frau kann zwar ruhig Weiß tragen, doch kaum Rosa oder Blau; zarte Farben sollen nur zarte, junge Wesen wählen; ...am Abend nie gelbe Schuhe, sondern nur vormittags*) 2) залежності елементів одягу: кольору / форми від типу суспільної події / кількості присутніх (*einen stumpfen Zylinder zu tragen: ...für Loge, Gesellschaft und Ball*); *für kleinere Gesellschaften genügt die graugestreifte Hose mit schwarzem Sakko; größere Gesellschaften ...erfordern Smoking mit schwarzer Binde*); 3) дотримання чистоти / акуратності: (*Ein abgerissener Handschuhknopf, ein hängender Volant..., die peinlich vermeiden werden müssen; die Kleidung im Hause mag nicht brillant, sie darf alt seyn – aber Reinlichkeit muß sie besitzen*); 3) дитячого одягу, який не підкреслював приналежності до бюргерської спільноти (*kleine Bürger schlüpften bis zu Konfirmation in kurze Hosen und zu Festlichkeiten in weiße Matrosenanzüge*).

Окремі елементи та атрибути зовнішнього вигляду типу *der deutsche Bürger* відбивають номінації: *der kegelförmige Ärmel* (конусоподібний рукав), *der Edelsteinknöpfe* (гудзики з коштовного каміння), *das schwarzes / hellgrau / gestreiftes Gesellschaftskleid* (чорна / світло-сіра / смугаста сукня), *der Stock* (тростина), *die Handschuhe* (рукавиці), *das Korsett* (корсет), *der Hut* (капелюх), *das Pincenez* (пенсне), *die Lorgnette* (лорнет).

Хоча опис зовнішнього вигляду типу у художніх творах є певною мірою суб’єктивною характеристикою, нам вдалось виокремити портретну рису (наявність виступаючих вилиць / кирпатого носу), яка, на думку Т. Фонтане, характеризує приналежність до бюргерської спільноти. Дана ознака відбивається у контексті, у змісті емоційно-експресивного іменникового словосполучення (*starke Backenknochen und Stupsnase, was... einer ausgesprochenen Bürgerlichkeit... hindeutete* [Fontane 2004]). Зовнішній вигляд типу може відобразити певні риси його характеру: доброту, витонченість / елегантність, впевненість, врівноваженість,

спокій, благородство. На письмі це об'єктивується у сукупності емоційно-експресивних лінгвістичних / паралінгвістичних засобів: заперечення, виразів на позначення руху / тону голосу.

У “моральних щоденниках”, автобіографічних матеріалах представників бюргерської спільноти, вагоме значення має облаштування оселі, її функціональне призначення. Поняття *das Bürgerhaus* містить у семантиці два компоненти: має пряму номінацію житлового приміщення (як фізичний об'єкт із власними зовнішніми / внутрішніми характеристиками), а також виконує опосередковану функцію (передачі культури, спілкування власників із родиною / із представниками власної спільноти; ідея облаштування будинку визначає певні риси характеру господарів). Головною ознакою *das Bürgerhaus* є *Privateigentum* (приватна власність) [Ariès 1992].

Складовим елементом змісту лексеми-композиата *das Bürgerhaus* є поняття *die Bürgerfamilie*. Ми визначаємо три основних принципи, які надають цьому поняттю лінгвокультурну значимість: 1) *das Familienprinzip*; 2) *das Bildungsprinzip*; 3) *das Leistungsprinzip*. Кожен принцип взаємодоповнює один одного:

das Familienprinzip об'єктивують лексеми / вирази на позначення 1) членів сім'ї (*der Bürgervater / Haus-Vater / Vater auf Distanz, die Mutter, die Kinder*); 2) типу сім'ї (*die kindzentrierte Familie; die traditionelle patriarchalische Struktur der Familie*); 3) типу сімейних відносин (виховання / освіти / культу почуттів) (*eine standesgemäße gute Erziehung, “gute Stube”, “trautes Heim”, die Häuslichkeit, die Unversehrtheit, vorschulischen häuslichen Unterricht ermöglichen; Emotionalisierung der Familie; aus Intimität, Privatheit und Emotionalität beruhende Familienmodell*);

das Bildungsprinzip репрезентують контекстуальні вирази / речення на позначення: 1) розвитку особистості (*die individuell leistende Herausbildung einer eigenen, besonderen Persönlichkeit; die Qualität einer Person*); 2) розвитку самосвідомості (*Ich bin ein Bürgerlicher, und bin stolz darauf, es zu sein* [Hettling, Hoffmann 2000]; *vom Bürger zu reden bedeutete immer auch den Wunsch bürgerlich zu werden, sich bürgerliche Eigenschaften anzueignen* [Hettling, Hoffmann 2000]);

das Leistungsprinzip актуалізується у виразах / реченнях на позначення: 1) дотримання / створення внутрішнього порядку (*Ordnung muß ständig bewahrt und neu geschaffen werden, um Haus und Familie intakt zu halten* [Pikulik 1984]); 2) дисципліни (*Im Reisegepäck für die Sommerfrische hatten die Bürgerväter häufig Akten und die kleinen Bürger ihre Schulbücher dabei* [Linke 2009]); 3) старанності / наполегливості (*...weil es mit zum guten Ton gehört, Musikstudium zu haben muss die Anfängerin ihre Stimme und Finger üben und sobald damit in der Gesellschaft glänzen zu können* [Louise 1986]); 4) заощадливості (*Der Bürger sollte in allem die goldene Mitte halten und daher Verschwendung vermeiden* [Rosenbaum 1982]); 5) всебічної розвиненості (*War man zum Haustanz geladen, so musste man gut die Klassiker kennen... [Linke 2009]; drei neuere Sprachen fließend und elegant sprechen*). 6) залучення до суспільного життя (*Bürgerschaftliches Engagement, ein Betätigungsfeld in Vereinen, Verbänden oder Kirchengemeinden*);

7) залучення до роботи / робота (*Der Hausherr verbringt die meiste Zeit des Tages außer Hauses in Büro oder Betrieb* [Rosenbaum 1982]; *Und du begreifst nicht,... da alle diese Widrigkeiten Folgen und Ausburten deiner Laster sind, deines Nichtstuns... ?! Arbeite!* [T. Mann 1978]).

У роботі встановлено, що основними лінгвістичними засобами формування образу лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* як представника бюргерської спільноти є мовленнєвий етикет та мовленнєва поведінка.

Мовленнєвий етикет як форма відображення етнокультурної специфіки бюргерської спільноти реалізує себе у феномені “бюргерського візиту”, який відбивається у нестандартному встановленні / продовженні / припиненні контакту. Мовленнєва поведінка лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* залежить від його ієрархічного положення у бюргерській спільноті. Для представників *das Besitzbürgertum* (буржуа) і *das Bildungsbürgertum* (інтелігенції) характерними є такі особливості: 1) піднесений стиль літературної мови / мова сценічної вимови і письма (*Ich ergehe mich sommers... замість ich gehe spazieren; exakt und dialektfrei, bestimmt und mit sorgfältiger Betonung jedes Konsonanten spricht*); 2) відмова від французької мови (- *Sagt man noch Déjeuner à la fourchette?* - *Kaum, Papa. Wie du weißt, ist jetzt alles englisch. - Natürlich. Die Franzosen sind abgesetzt*); 3) відмова від фамільярно-розмовних фразеологізмів (у тексті це відбивається графічно-маркованим способом) (*Denn es ist schließlich alles ganz egal und, mit Permission zu sagen, alles Jacke...*); 4) відмова від діалекту всередині спільноти (діалект виконував виключно функцію розваги) / використання діалекту для спілкування з нижчими класами (*Kunsel Buddenbrook will 'ne Red' hollen! ... “Corl Smolt!” fing der Konsul wieder an... “Nu red mal, Corl Smolt! Nu is Tiet! Ji heww hier den leewen langen Namiddag bröllt”*); 5) використання берлінізмів (*nu* замість *nun*, *Kopp – Kopf, andrer – andere, nich – nicht, stünden – stehen, auf'n – auf den / auf einen, wie'n – wie einen / wie den, un – und*); 6) сленгу (*famos, kolossal, pyramidal, tip-top, zum Umsinken müde, gespannt wie ein Regenschirm*); 7) акцентування власної значущості, за допомогою особового займенника першої особи однини / уникнення займенника (*Ich hatte mich also entschlossen; ich darf mir freilich das Zeugnis geben; schließe also mein Schreiben*); 8) вільне володіння трьома мовами, написання щоденників, листів, декламування збірок віршів. Для представників *das Kleinbürgertum* (дрібне бюргерство) характерними особливостями є: 1) використання діалекту: сполучників (*da / das* замість *daß; den* замість *denn*); написання іменника з малої літери (*entschuldigung*); використання аккузатива замість датива (*Akkudativ; ...im Gespräche “mir” statt “mich” gesagt hat. Das tut man da unten. Aber hier...schäme ich mich so sehr, daß ich am liebsten aus der Stube laufen möchte...*); 2) елементи високого стилю (*reine Luft, letzte Ausrede, liebenswürdiger Herr*); 3) розмовний стиль (*hoffentlich gibt es bald mehr*); 4) орфографічні і граматичні відхилення від мови вищих станів (*zugemauert* замість *zugemauert, pinibel – penibel, hoffentlich – hoffentlich, unser Aller Trost – unser aller Trost, Adresse – Adresse, Beamten Personal – Beamtenpersonal, OberRegierungsrath – Oberregierungsrat, Inspector – Inspektor, gibt – gibt*).

У третьому розділі “Лінгвостилістичні засоби об’єктивації лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*” досліджено лінгвостилістичні

засоби актуалізації рис характеру, мовленнєвої поведінки лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*, зумовлені історичними, часовими, соціальними і культурними факторами, а також суб'єктивно-оцінним ставленням авторів у художньому / публіцистичному тексті, засобах інформації. Споріднені поняття *der Philister / der Spießler* та інші суб'єктивно-авторські варіанти реалізацій типу з ключовою лексемою-репрезентантом *der Bürger* (*der BRD- / DDR-Bürger, der ehemalige BRD- / DDR-Bürger, der Wutbürger*) розглядаються нами не як окремі типи, а як складові одного лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger*. Під час лінгвостилістичного аналізу було виявлено когнітивні ознаки. Вони відбиваються у близьких за семантикою різнорівневих мовних одиницях, які об'єктивують риси характеру, мовленнєву поведінку або ставлення автора до лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* і характеризують його як типізованого представника, відзначеного етнокультурною і соціальною специфікою.

Емоції та пов'язані з ними оцінки розглядаються нами як текстові категорії суб'єктивного характеру, які відбивають авторське ставлення до типу та є фактором формування його експресивності. Встановлено, чим ширша семантична дистанція між мовними одиницями, тим більший експресивно-оцінний ефект досягається від їх зіставлення у реченні. Продуктивними засобами творення інтенсивності є **оксюморон** і **метафорична номінація**, які застосовуються для суб'єктивно-авторського ототожнення двох явищ, з метою формування цілісного образу. Метафоричний принцип поєднання антропоморфного начала із зооморфним є ключовим для характеристики поняття *der Philister* у творі Е. Гофмана "*Lebensansichten des Katers Murr*" ("Життєві погляди kota Мурра"). Антропоморфні позитивно / негативно-марковані прикметники вживаються для об'єктивації рис характеру kota Мурра: *ein kluger, artiger, witziger, poetischer, scharmanter Kater, ein vernünftiger, gelehrter Kater, ein ausgemachter thörischer Geck* [Hoffmann 1820].

У творах інших двох авторів Г. Манна "*der Untertan*" ("Вірнопідданий") та Г. Фаллади "*Kleiner Mann – was nun?*" ("Маленька людина, що ж далі?") поняття *der Philister* розглядається через призму "маленької людини". Підставою для цього були певні історичні, часові і соціальні фактори: перша половина 20-го ст., Ваймарська республіка, Перша світова війна, тоталітарний режим. Мовленнєва поведінка типу об'єктивується у цих творах у асиметричній комунікації (розмова між керівником та підлеглим), під час якої виникає соціальна нерівність. У асиметричній комунікації простежується соціальний статус співрозмовників. Він відбивається на письмі за допомогою лінгвістичних / паралінгвістичних засобів. Такими є еліпси, які виражають невпевненість (*Ich... ich dachte... Herr Jachmann...*); дієслова зі значенням "мовчання" (*nichts sagen, nicht antworten*); дієслова у супроводі прислівників з / без емпатичних часток на позначення темпу / тону мовлення / почуттів суб'єкта / манери вітання (*ganz langsam sprechen, sanft und höflich sagen, sehr sanft sagen, freudig schließen, sich eifrig verbeugen*) та ін.

У семантиці *der DDR- / BRD-Bürger* відбулися зміни з огляду на часові і соціальні фактори: період розвитку після Другої світової війни, існування двох різних держав з різним стилем життя і формою правління (*die Bundesrepublik Deutschland* – капіталізм; *die Deutsche Demokratische Republik* – соціалізм).

Особливостями розвитку *der DDR-Bürger* були: знищення приватної власності, неможливість займатись власним ремеслом і передавати майно у спадок. Таке явище отримало власну назву – *die Entbürgerlichung* [Großböling 2008]. Ознака звільнення / відчуження актуалізується у семантиці префікса *ent-*. Експресивно-негативної конотації набуває лексема *bürgerlich*. Лексема *der Bürger* у широкому контексті (на позначення громадянина держави) повністю виходить з ужитку. Замість неї вживали іменникове словосполучення *der deutsche Staatsangehörige* (до 1961 року, коли виникає назва *Bürger der DDR*) [Spiegel 1967]. У історичному джерелі М. Шефера “*Geschichte des Bürgertums*” ознака культурної детермінованості з’являється лише у 1960 році, у час масових заворушень. Це явище історики називають *die Restbürgerlichkeit* [Schäfer 2009]. На письмі воно відбивається у семантиці іменникових словосполучень (*die hergebrachte bürgerliche Geschlechterordnung; die elterliche Erziehung; die wirtschafts- und bildungsbürgerlichen Familien*); у емоційно-експресивних виразах (*auf die nächste Generation weitergeben; stärkerer Wert auf... die bürgerliche Formen, Etikette und Benimmregeln legen*) [Schäfer 2009]. Особливостями розвитку *der BRD-Bürger* були протилежні *der DDR-Bürger* якості. Він культурно-детермінований: *In den 1950-er Jahren vollzog sich in Westdeutschland eine gewisse Renaissance traditionell bürgerlicher Normen und Praktiken* [Schäfer 2009]. Дана ознака знаходить своє відображення у контекстуальному іменнику *die Renaissance* з модальним словом *gewiss*. Воно виражає впевнене припущення, що межує зі ствердженням [Чибук 2010]. Проте у час масових заворушень, з розвитком *die Gegenkultur* (культури спротиву) молодого покоління відбувається знецінення бюргерства через консервативність поглядів. М. Шефер актуалізує дану ознаку у сукупності негативно-маркованих прикметників: *autoritär, repressiv, konservativ, elitär, gewendet*.

У поняттях *der ehemalige BRD- / DDR-Bürger*, які виникають після падіння Берлінського муру та Возз’єднання Німеччини (1989-1990 рр. – період Повороту), реалізується контекст роз’єднаності. Аналіз шести лексикографічних джерел (2011-2012; 2015 рр.) виявив наступні антонімічні пари-синоніми: *der ehemalige DDR-Bürger (der Ex-DDR Bürger, der DDRler / ehemaliger DDRler) / der Noch-DDR-Bürger / der Neubundesbürger / der Ostdeutscher / der Ostbürger* і *der ehemalige BRD-Bürger (der Ex-BRD Bürger) / alter Bundesbürger / der Westdeutscher*.

За даними словників ці поняття нейтральні. Їхніми розмовними, емоційно-експресивними еквівалентами є *Ossi* та *Wessi*, які мають часто негативний відтінок (*oft abwertend, pejorativ*).

На відміну від лексикографічних джерел у суб’єктивно-авторських реалізаціях антонімічні пари *die Ostdeutscher* і *die Westdeutscher* не є нейтральними, а об’єктивуються як контекстуальні емоційно-експресивні синоніми *Ossi* і *Wessi*. Основним типом взаємодії мовних засобів є **протиставлення**, яке полягає у порівнянні, невідповідності, акцентуванні і виправданні лінгвокультурних і соціальних особливостей. Воно має суб’єктивний характер, оскільки ґрунтується на авторському ставленні до типажу. Приклад: *der Ossi hat auch einen anderen Blickkontakt als der Wessi, nämlich einen längeren... was bei dem Westdeutschen ein*

unwohles Gefühl verursachen kann [László 2007]. Ознака відбивається у порівнянні (*als*), лексичному повторі (*der Wessi – dem Westdeutschen*), у семантиці прислівника на позначення міри і ступеня ознаки (*nämlich*). Окрім протиставлення засобами об'єктивації особливостей мовленнєвої поведінки *Ossi / Wessi* є порівняння, лексичні та синонімічні повтори, епітети, заперечення.

Через контекст роз'єднаності відтворюється подвійна природа типажу у творі Г. Грасса “*Ein weites Feld*” (“Широке поле”). З одного боку, в образі Фонті відбивається культурна детермінованість, бажання вирізнитись з-поміж інших, з іншого – завдяки образу Гофталлера об'єктивується реальна залежність від соціальної дійсності, з якою зіштовхується лінгвокультурний типаж. Окрім цього контекст роз'єднаності реалізується автором у найменуванні місця проживання типажу, незважаючи на падіння Берлінського муру (*von der einen zur anderen Stadthälfte, Westen der Stadt, der Ostteil Berlins, zwischen zwei Welten* [Grass 1999] та ін.), а також завдяки інтертекстуальному аспекту (обізнаності східних та західних німців щодо творчості Т. Фонтане).

Ми припускаємо, що мовленнєва поведінка, зазначена дослідниками *Ossi / Wessi*, відбиває можливі риси характеру. Ці когнітивні ознаки ми поділяємо на дві групи, які за семантикою утворюють антонімічні пари. *Wessi*: активний, рішучий, впевнений, раціональний, орієнтується на себе, демонстративний, із наміром справити враження. *Ossi*: пасивний, нерішучий, сором'язливий, емоційний, орієнтується на колектив, демонстративний, із наміром вирішити особисті проблеми. Дані риси характеру відображаються на письмі у сукупності емоційно-експресивних лінгвістичних / паралінгвістичних засобів: особових займенників (*ich / wir*), прикметників на позначення тривалості / якості погляду (*provokativ, prüfend, anhaltend, herausfordernd, intim*), виразів на позначення манери спілкування (*über leichte Themen und Nichtigkeiten / irgendwelche Mängel und Mißstände sprechen; eloquent Verkaufsgespräche führen; sich nach außen verkaufen; die verborgenen Qualitäten entdecken*).

На сучасному етапі лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* набуває яскраво-вираженої оцінки у пресі. В результаті аналізу суб'єктивно-авторського варіанту реалізації типажу поняття *der Wutbürger* (454 статті, часовий проміжок грудень – липень 2010 – 2016 рр.) було встановлено, що воно лише частково зберігає свій лінгвокультурний потенціал, про що свідчить наявність лексем: *die Kunst* – 9,7 %, *deutsch* – 7,5 %, *schwäbisch* – 3,7 %, *typisch* – 2,6 %, *die Dagegen-Kultur* – 2,2 %. Натомість активізується здебільшого як соціальне явище: іменники на позначення протесту, демонстрації, руху, обурення, образи, зобов'язання, партій, соціальних мереж, середнього класу, наприклад: *der Protest* – 25,3 %, *die Demonstration* – 15,9 %, *die Bewegung* – 11,7 %, *die Empörung* – 8,6 %, *die Netzwelt* – 2,9 %, *die Partei* – 2,0 %, *das Engagement* – 1,8 %, *der Mittelstand* – 1,3 %, *das Ressentiment* – 1,1 %. Окрім цього *der Wutbürger* об'єктивується у пресі як предмет наукового дослідження, поняття, феномен, новий соціальний тип, неологізм, слово року 2010: *das Wort des Jahres 2010* – 9,3 %, *das Phänomen, ein neuer gesellschaftlicher Typus* – 2,9 %, *das Forschungsobjekt* – 2,2 %, *der Begriff* – 1,8 %, *die Neubildung* – 1,3 %. Найчастотнішими прикметниками є ті, які

відбивають: 1) особисті характеристики типажу: *modern* – 9,5 %, *aufgeklärt* 5,1 %, *alt* – 3,3 %, *männlich*, *wohlhabend* по – 2,9 %; 2) ознаки-реакції на соціальне середовище: *aufgebracht* – 12,8 %, *besorgt* – 6,2 %, *aktiv* – 4,8%, *laut* – 1,5 %, *rechtsorientiert*, *radikal* – по 3,1 %, *frustriert* – 2,9 %, *renitent*, *konservativ* – по 2,6 %, *mächtig* – 2,2 %, *saturiert* – 1,8 %, *brav*, *bedroht* – по 1,5 %, *gewaltbereit*, *mißtrauisch* по – 1,3%, *aggressiv*, *heftig*, *selbstgerecht* – по 1,1 %; 3) ознаки-реакції на сам типаж: *sogenannt* – 3,1 %, *diffamierend* – 2,4 %, *normal* – 2,2 %. Серед дієслів найпоширенішими є лексеми на позначення підготовки / готовності до дії, процесу боротьби та емоцій: *aufmarschieren* – 15,9 %, *kämpfen*, *streiten* – по 11,2 %, *hassen* – 10,1 %, *schreien* – 9,5 %, *sich fürchten* – 7,5 %, *sich wehren* – 6,8 %, *sich sammeln* – 6,2 %, *blockieren*, *mitbestimmen* – по 5,9 %, *schimpfen* – 5,7 %, *mobilisieren* – 5,5 %, *verhindern* – 5,3 %, *sich einmischen* – 4,4 %.

У результаті аналізу корпусу сучасної німецької преси була зафіксована також спільнокоренева лексема *gutbürgerlich* (367 статей, часовий проміжок січень – липень 2010 – 2016 рр), яка повністю підтверджує наявність лінгвокультурних характеристик у типажі: *Wir befinden uns in einem gutbürgerlichen deutschen Stadttheater* [die Süddeutsche Zeitung 26.01.2015]; *Herr Krause, Wirtschaftswissenschaftler, lebt mit Frau und Kindern in einem gutbürgerlichen Stadtteil einer deutschen Großstadt, Einfamilienhaus, Garten* [Der Spiegel 24.11.2011]. Вона репрезентується у семантиці іменників: *der Stadtteil* – 25,9 %, *das Haus* – 15,5 %, *die deutsche Küche / Spezialitäten* – 13,4 %, *das Lokal* – 8,7%, *die Familie* – 6,3 %, *die Tugenden* 5,7 %, *die Herkunft*, *der Beruf*, *die Tradition* по – 2,7 %, *die Erziehung*, – 2,5 %, *die Umgebung* – 2,2 %, *das Alter* – 1,9 %, *das Leben*, *die Kunst*, *die Verhältnisse* – по 1,6 %, *die Ehe*, *die Religion* – по 1,4 %, *die Kleidung*, *das Interieur* – по 1,1 %.

У результаті опитування (70 учасників) ми отримали 105 реакцій на ключовий репрезентант-стимул *der deutsche Bürger*, які узагальнили до когнітивних ознак за частотністю (від зростаючої до спадної): походження /національність (79); громадянство (74); права /обов'язки (63); приналежність до певної адміністративно-територіальної одиниці (57); наявність / дотримання власних цінностей (42); наявність певних стійких рис характеру (17); участь у суспільно-політичному житті (15); приналежність до середнього класу (2).

Суб'єктивно-авторський варіант реалізації лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* поняття *der Spießbürger* має експресивно-негативну конотацію. Методом суцільної вибірки з 6-ти інтернет-форумів ми зафіксували наступні когнітивні ознаки (риси характеру/почуття): нестерпність/нетолерантність/неповага; розумова обмеженість/забобонність; прискіпливість до себе та інших; жадібність; педантичність; залежність від обставин/неготовність до змін; надмірна любов до чистоти. Дані ознаки відбиваються у контексті у семантиці фразеологізмів (*mit dem Finger auf die anderen zeigen*), у **протиставленні** (*der Spießbürger – andere*), **запереченні** (*keine Interessen, kein kulturelles Wissen*); **гіперболізації** (*auf kleine Dinge viel Wert legen; Falschparker auf die Straßen- und Verkehrsordnung verweisen; alles immer sehr ordentlich haben; nach jedem Schneespaziergang polieren; 20 Cent zurückverlangen; mißtrauisch gegen Veränderungen*). Також у семантиці іменникових словосполучень (*starres Denken*,

kleiner Horizont); контекстуальних лексем (*ein "Freund", wirklich, typisch*), речення з дієсловом, у складі якого **словотворчий компонент, префікс** (*durch*) відбиває надмірність дії (*durchgeplanter Tagesablauf mit Essenszeiten die UNBEDINGT eingehalten werden müssen*). Підсилення ознак і прагматичний ефект впливу на читача досягається **графічно-маркованим способом**.

ВИСНОВКИ

Вивчення лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* відбувається в аспекті лінгвокультурологічних досліджень. Залучення етимологічного, лексико-семантичного, лексико-стилістичного, прагматичного методів аналізу, а також методу суцільної вибірки дозволило виокремити два основних шляхи репрезентації лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* у корпусі дослідження: представник бюргерської спільноти і суб'єктивно-авторський варіант реалізації у художньому / публіцистичному тексті, засобах інформації, зумовлений історичними, часовими, соціальними, культурними факторами та суб'єктивно-оцінним ставленням. Також визначити семантику обох понять, встановити лінгвістичні, паралінгвістичні, стилістичні засоби їх вираження, когнітивні ознаки. Комплекс окреслених методів допоміг досягти поставленої мети.

Важливі смислові параметри поняття "лінгвокультурний типаж", такі як: культурна детермінованість; типовість; можливість реального існування; можливість конкретизації у реальних особистостях / фікційних персонажах відбиваються у понятті *der deutsche Bürger* і дають підставу розглядати його у статусі "лінгвокультурний типаж".

Лінгвістичними чинниками формування лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* як представника бюргерської спільноти є мовленнєвий етикет та мовленнєва поведінка. Мовленнєвий етикет реалізує себе у феномені "бюргерського візиту". "Бюргерський візит" відбивається на письмі у: 1) нестандартному встановленні контакту (відсутності стандартних мовленнєвих формул вітання; фатичного питання; наявності формул вітання, які компенсують відсутність легкості у спілкуванні); 2) продовженні контакту (ґрунтується на невимушеності, фатичності); 3) нестандартному припиненні контакту (відсутності стандартної мовленнєвої формули прощання; наявності інших формул припинення контакту, які об'єктивують бережне ставлення бюргерів до часу та особистості в цілому). Мовна поведінка лінгвокультурного типу *der deutsche Bürger* залежить від його ієрархічного положення у бюргерській спільноті. Для представників *das Besitzbürgertum* (буржуа) і *das Bildungsbürgertum* (інтелігенції) характерними є такі особливості: 1) піднесений стиль літературної мови, мова сценічної вимови і письма; 2) відмова від французької мови; 3) відмова від фамільярно-розмовних фразеологізмів; 4) відмова від діалекту всередині спільноти; 5) використання берлінізмів; 6) використання сленгу; 7) акцентування власної значущості, за допомогою особового займенника першої особи однини чи уникнення займенника; 8) вільне володіння трьома мовами, написання щоденників, листів, декламування збірок віршів. Мова *das Kleinbürgertum* (дрібних бюргерів) відбивається на письмі у

використанні діалекту, різних стилів, а також орфографічних і граматичних відхилень від мови вищих ланок бюргерства.

Емоції та пов'язані з ними оцінки розглядаються нами як текстові категорії суб'єктивного характеру, які відбивають авторське ставлення до типажу і є фактором формування його експресивності. Встановлено, що експресивність залежить від інтенсивності мовних засобів її вираження. Чим ширша семантична дистанція між мовними одиницями, тим більший експресивно-оцінний ефект досягається від їхнього зіставлення у реченні. Продуктивними засобами творення інтенсивності є оксюморон і метафорична номінація. Окрім них експресивність лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* досягається на письмі у сукупності лінгвістичних і стилістичних засобів: словотворчих компонентів, модальних слів, градуальної лексики, яка вказує на ступінь актуалізації ознак, емоційно-експресивних лексем, ідіом, алюзії, порівняння, інверсії, лексичних і синонімічних повторів, риторичних питань / тверджень, заперечення, протиставлення, епітетів, гіперболізації. Підсилення ознак і прагматичний ефект впливу на читача досягається також графічно-маркованим способом.

Було з'ясовано, що мовні засоби відбивають соціальний статус лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger*. Про низький статус лінгвокультурного типажу у контексті поняття *der Philister* свідчать: еліпси, які виражають невпевненість; дієслова зі значенням "мовчання"; заперечення, контекстуальною формою вираження яких є повтор слів співрозмовника з вищим статусом; емоційно-експресивні іменникові словосполучення; авторський неологізм. Також низький статус типажу відображається у семантиці виразів, які у контексті висловлювання компенсують відсутність безпосередності та легкості у спілкуванні; в показниках ввічливості (ввічливі форми займенника у непрямому і прямому відмінках); у фамільярних звертаннях співрозмовника з вищим статусом; у дисфемізмах. Паралінгвістичними засобами, які відбивають низький соціальний статус типажу, є: дієслова у супроводі прислівників з / без емпатичних часток на позначення темпу / тону мовлення / почуттів суб'єкта / манери вітання; зворотні дієслова з прислівником / вирази на позначення бажання наслідувати людину з вищим соціальним статусом; дієслова з відокремлюваним префіксом і заперечною часткою на позначення відсутності зорового контакту; вирази на позначення уникнення зорового контакту; емоційно-експресивні прислівники способу дії, які вказують на вияв можливої агресивної поведінки з боку учасника з високим статусом.

Когнітивні ознаки лінгвокультурного типажу *der deutsche Bürger* утворюються на основі семантичної спорідненості різнорівневих мовних одиниць, які об'єктивують риси характеру типажу, мовленнєву поведінку або ставлення автора. Вони знаходять своє відображення у лінгвістичних і паралінгвістичних засобах.

Перспектива дослідження вбачається нами у контрастивному зіставленні лінгвокультурних типажів *der deutsche Bürger* і *der deutsche Adel* із залученням новітніх підходів до аналізу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Дорошенко О. В. Інтерпретація поняття “лінгвокультурний типаж” у сучасній лінгвістиці / О. В. Дорошенко // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – №54. – С. 30-34.
2. Дорошенко О. В. Етимологія поняття “der deutsche Bürger” (німецький бюргер) / О. В. Дорошенко // Функціональна лінгвістика. Научний журнал. Україна, 2012. – №3. – С. 161-163.
3. Дорошенко О. В. Лексика на позначення особливостей помешкання німецького бюргера (der deutsche Bürger) у першій половині ХІХ ст. / О. В. Дорошенко // Мовні та концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. – Київ: ВПЦ Київський університет, 2013 – Вип. 46. – Ч. 1. – С. 461-468.
4. Дорошенко О. В. Поняттєва складова семантичної структури лінгвокультурного типажу der deutsche Bürger (німецький бюргер) / О. В. Дорошенко // Проблеми семантики, прагматики, когнітивної лінгвістики. – Київ: ВПЦ Київський університет, 2014. – Вип. 25. – С. 154-163.
5. Дорошенко О. В. Інтерпретація лінгвокультурного типажу der deutsche Bürger (на матеріалі сучасної німецької преси) / О. В. Дорошенко // Проблеми семантики, прагматики, когнітивної лінгвістики. – Київ: ВПЦ Київський університет, 2014. – Вип. 26. – С. 81-94.
6. Дорошенко О. В. Мовні засоби вираження експресивності лінгвокультурного типажу der deutsche Bürger / О. В. Дорошенко // Науковий вісник міжнародного державного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – Одеса, 2016. – Вип. 20. – С. 20-22.

Статті в іноземних виданнях:

7. Дорошенко О. В. Семейные ценности лингвокультурного типажа der deutsche Bürger (конец 18-го – начало 20 ст.) / О. В. Дорошенко // Научная дискуссия: Вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. Сборник статей. – Москва: Международный центр науки и образования, 2014. – № 4 (23). – С. 64-74.

Статті у виданнях, які входять до науково-метричних баз:

8. Дорошенко О. В. Средства выражения речевого поведения лингвокультурного типажа с учетом ассиметричной коммуникации (на материале немецких художественных произведений ХХ века) / О. В. Дорошенко // Сборник статей по материалам LV международной научно-практической конференции: В

мире науки и искусства: Вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. – Новосибирск: НИ СибАК, 2015. – №12 (55). – С. 36-46.

9. Дорошенко О. В. Ментальные характеристики лингвокультурного типажа *der deutsche Bürger* (на материале художественных произведений XIX ст.) / О. В. Дорошенко // Сборник статей по материалам XXXVI международной научно-практической конференции: В мире науки и искусства: Вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. – Новосибирск: НИ СибАК, 2014. – №5 (36). – С. 49-58.

10. Дорошенко О. В. Лексика на позначення портретних характеристик лінгвокультурного типуажу *der deutsche Bürger* як представника бюргерської спільноти / О. В. Дорошенко // Science and Education a New Dimension. Philology. – Budapest, 2016. – Issue 104 – № IV(24). – С. 78-83.

11. Дорошенко О. В. Когнітивно-семантичний аспект понять *der DDR-Bürger* і *der BRD-Bürger* / О. В. Дорошенко // Вісник житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – Вип. 1 (83). – С. 51-54.

АНОТАЦІЯ

Дорошенко О. В. Лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* (на матеріалі німецьких художніх творів XVIII-XX ст., преси та інтернет-форумів). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню лінгвокультурного типуажу *der deutsche Bürger* на матеріалі німецьких художніх творів XVIII-XX ст., преси та інтернет-форумів. Лінгвокультурний типаж *der deutsche Bürger* розглядається як природний, динамічний, типізований, соціально і культурно-детермінований об'єкт, який зазнає трансформації через певні історичні, соціальні, часові, культурні фактори, а також суб'єктивно-оцінне ставлення авторів. На основі етимологічного, лексико-семантичного, лексико-стилістичного, лінгвопрагматичного методів аналізу, а також методу суцільної вибірки визначено смислові параметри поняття “лінгвокультурний типаж”, виокремлено два основних шляхи репрезентації лінгвокультурного типуажу *der deutsche Bürger* у корпусі дослідження: представник бюргерської спільноти і суб'єктивно-авторський варіант реалізації у художньому, публіцистичному тексті, засобах інформації. Встановлено семантику цих понять, їхні лінгвістичні, паралінгвістичні, стилістичні засоби вираження, когнітивні ознаки.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж, емоційно-експресивний еквівалент, суб'єктивно-авторський варіант реалізації, мовна особистість, семантико-когнітивний підхід.

АННОТАЦИЯ

Дорошенко О. В. Лингвокультурный типаж *der deutsche Bürger* на материале немецких художественных произведений XVIII-XX вв., прессы и интернет-форумов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию лингвокультурного типажа *der deutsche Bürger* на материале немецких художественных произведений XVIII-XX вв., прессы и интернет-форумов. Лингвокультурный типаж рассматривается как природный, динамический, типизированный, социально и культурно-детерминированный объект, который претерпевает трансформацию вследствие исторических, социальных, временных, культурных факторов, а также субъективно-оценочного отношения авторов. На основе этимологического, лексико-семантического, лексико-стилистического, лингвопрагматического методов анализа, а также метода сплошной выборки определены смысловые параметры понятия “лингвокультурный типаж”, выделены два основных пути репрезентации лингвокультурного типажа *der deutsche Bürger* в корпусе исследования: представитель бюргерского сообщества и субъективно-авторский вариант реализации в художественном, публицистическом тексте, средствах информации. Определена семантика этих понятий, их лингвистические, паралингвистические, стилистические средства выражения, когнитивные признаки.

Ключевые слова: лингвокультурный типаж, эмоционально-экспрессивный эквивалент, субъективно-авторский вариант реализации, языковая личность, семантико-когнитивный подход.

ABSTRACT

Doroshenko O.V. Linguocultural type of ‘*der deutsche Bürger*’(based on the works of the 18 th – 20 th cent. by German writers, the press and the Internet forums). – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Philology: Speciality 10.02.04 – Germanic languages. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis investigates the linguocultural type of ‘*der deutsche Bürger*’(based on the works of the 18 th – 20 th cent. by German writers, the press and the Internet forums). The linguocultural type is a typical representative of a certain nation that exists in its consciousness, as well as is recognized by this nation and can belong to a social group.

On the basis of etymological, lexico-semantic, pragmatic methods of research and the simple random sample method, examines the two ways of the representation within the framework of research. These are the linguocultural type of ‘*der deutsche Bürger*’

within the German burghers' community and the author's subjective variant with the 'Bürger' as a key word based on the historical, time, social and cultural factors and on the author's subjective evaluation.

The basic notional features of 'the linguocultural type' such as: cultural determinancy, typification, possibility of real existence, possibility of its concretization in real personalities or fictional characters are represented in the notion 'der deutsche Bürger' giving a good reason for examining it as a linguocultural type.

The thesis deals with the language means of expressiveness of the linguocultural type of 'der deutsche Bürger' and takes into consideration its intensity. It states that expressiveness of the linguocultural type of 'der deutsche Bürger' depends on the intensity of its means of expression. The greater distance between lexical units is, the more expressive evaluation effect is reached by its sentence combination. Efficient means of intensity creation are oxymoron and metaphorical nomination that are used for the author's subjective identification of two phenomena in order to create an image as well as endue it with the expressive author's evaluation. Another linguostylistic means of expressiveness are modal words, gradual lexis that state the degree of the feature's reflection, emotional expressive lexis, word building components, suffixes and prefixes, as well as comparisons, inversions, idiomatic expressions, allusions, lexical and synonymic reiterations, rhetorical questions and statements, negations, contrapositions, epithets, and hyperbolization. Intensification of features and pragmatic effect are achieved in a graphically-labeled way.

The language units semantically close to each other that are used to reflect character traits, and the language behaviour or the author's attitude to the linguocultural type of 'der deutsche Bürger' are combined into cognitive features and reflected by linguistic, stylistic, and paralinguistic means.

The analysis within the framework of research states that language means reflect the social status of the linguocultural type of 'der deutsche Bürger'. A low-level social status in the terms of the notion 'der Philister' are affirmed by: ellipsis expressing uncertainty; verbs with the meaning of 'silence'; negations with a contextual meaning of repeating words of interlocutor with a high-level social status; emotional expressive noun combinations of words; the author's neologism. Also the low level social status is expressed by the semantics of phrases compensating immediacy and easiness of the communication; markers of politeness (polite forms of pronouns in a direct and indirect case); familiar appeals of interlocutor with a high-level social status; dysphemisms. Non-language means reflecting the low-level social status of the linguocultural type are: verbs with adverbs with or without emphatic particles determining tempo / voice tone / feeling of a subject / way of greeting; reciprocal verbs with adverb / phrases defining a wish to copy a person with a high-level status; verbs with an isolated prefix and a negative particle to determine an absence of a visual contact.

The basic language means of formation of the linguocultural type of 'der deutsche Bürger' within the German burghers' community are language etiquette and behaviour. Language etiquette reflects itself in the phenomenon of the 'Burgher's visit'. The 'Burgher's visit' is represented in a context by: 1) non-standard way of contact establishment (absence of a standard language formulas of greeting; insensible question;

presence of formulas of greeting compensating absence of easiness in a communication; 2) continuation of a contact (based on ease); 3) non-standard cessation of communication (absence of a standard language formula of parting; presence of other parting formulas reflecting careful attitude to time and a person as a whole.

Language behaviour of the linguocultural type of 'der deutsche Bürger' is determined by its place in the burgher's community. The representatives of *das Besitzbürgertum* (the bourgeois) and *das Bildungsbürgertum* (the intelligentsia) have such features: 1) high style of literary language, scene pronunciation language and writing; 2) refusal of French; 3) refusal of familiar colloquial idiomatic expressions; 4) refusal of a dialect within the burgher's community; 5) use of berlinisms; 6) slang; 7) accentuation of one's own importance by the means of a personal pronoun in the first person singular or avoiding such kind of a pronoun; 8) speaking three languages fluently, writing dairies, letters, recitation of collections of poems. Language of *das Kleinbürgertum* (the petty bourgeois) is reflected in writing using dialect, different styles and orthographic, and grammatical deviations from the language of the higher groups of the German burgher's community.

Key words: linguocultural type, emotional expressive equivalent, the authors' subjective variant, language personality, semantic cognitive approach.